

4. Тімашов В.О. Адміністративно-правове забезпечення прав громадян України в умовах євроінтеграції: доктринальні положення: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07; ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом». К., 2018. 669 с.

5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 червня 2014 р. Офіційний вісник України. 2014. № 75. Ст. 2125.

6. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 р. № 2411-VI // Законодавство України: база даних. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення: 20.12.2018).

7. Про схвалення Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 рр.: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 779-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/250383204> (дата звернення: 20.12.2018).

8. Всемирный доклад об инвалидности: резюме // Всемирная организация здравоохранения, Всемирный банк, 2011. URL: https://www.who.int/disabilities/world_report/2011/ru/ (дата обращения: 20.12.2018).

9. Инвалидность та суспільство: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Л.Ю. Байди, О.В. Краснокувої-Еннс. К., 2012. 216 с.

10. Нічого для нас без нас: посібн. з інклюзивного прийняття рішень для державних органів / упоряд.: В.О. Азін та ін. К.: Ленвіт, 2015. 102 с.

УДК 342.9

КОЩИНЕЦЬ В.В.

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАТЬ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті визначені можливості та межі використання спеціальних психологічних знань в адміністративному процесі. Висвітлені підстави призначення судово-психологічної експертизи у справах про адміністративні делікти. Визначені основні напрями залучення експерта-психолога до адміністративного процесу: справи про вчинення правопорушень неповнолітніми та справи щодо транспортних правопорушень. Аргументовано, що необхідність у використанні спеціальних психологічних знань в адміністративному процесі може виникнути як у процесуальній, так і в непроцесуальній (управлінській) сферах діяльності.

Ключові слова: спеціальні психологічні знання, адміністративний процес, адміністративні делікти, експерт-психолог, судово-психологічна експертиза.

В статье определены возможности и пределы использования специальных психологических знаний в административном процессе. Освещены основания назначения судебно-психологической экспертизы по делам об административных деликтах. Определены основные направления привлечения эксперта-психолога в административный процесс: дела о совершении правонарушений несовершеннолетними и дела в отношении транспортных правонарушений. Аргументировано, что необходимость в использовании специальных психологических знаний в административном процессе может возникнуть как в процессуальной, так и в непроцесуальной (управленческой) сферах деятельности.

Ключевые слова: специальные психологические знания, административный процесс, административные деликты, эксперт-психолог, судебно-психологическая экспертиза.

© КОЩИНЕЦЬ В.В. – кандидат юридичних наук, доцент, радник ректора (Національна академія прокуратури України)

The article outlines the possibilities and limits of the use of special psychological knowledge in the administrative process. The grounds for appointment of a forensic psychological examination in cases on administrative delinquencies are highlighted. The main directions of involving an expert psychologist in the administrative process are identified: cases of juvenile delinquency and traffic offense cases. It is argued that the need to use special psychological knowledge in the administrative process may arise both in procedural and in non-procedural (managerial) spheres of activity.

Key words: *special psychological knowledge, administrative process, administrative delicts, expert psychologist, forensic psychological examination.*

Вступ. У Кодексі України про адміністративні правопорушення (КУпАП) окремі вказівки на спеціальні психологічні знання відсутні. Вони є видовим поняттям відносно родового – «спеціальні знання». При цьому в КУпАП вказівка на «спеціальні знання» лише одна – це ст. 273 – «Експерт», де вказується, що експерт призначається тоді, коли виникає потреба в спеціальних знаннях, у тому числі для:

- 1) визначення розміру майнової шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням;
- 2) суми грошей, одержаних унаслідок вчинення адміністративного правопорушення, які підлягатимуть конфіскації.

Вказана стаття також містить відомості щодо вимог до кваліфікації та обов'язків експерта, які містяться і в інших нормативно-правових документах України.

Результати дослідження. У Кодексі адміністративного судочинства України (КАС) спеціальні знання представлені більш детально, а саме: ч. 2 ст. 38 – «Підстави для відводу (самовідводу) секретаря судового засідання, експерта, спеціаліста, перекладача»; ч. 8 ст. 81 – «Огляд доказів за їх місцезнаходженням»; ст.ст. 101–113 – «Вимоги до висновку експерта»; ст. 207 – «Роз'яснення прав і обов'язків експерта, присяга експерта»; ст.ст. 221, 224, 233, 234, 237, 361 – «Дослідження висновку експерта, перевірка доказів».

На нашу думку, доволі вичерпний перелік. Проте наявність усього однієї статті з посиленням на використання спеціальних знань у КУпАП та аналіз спеціальної літератури змушує визнати, що практика застосування психологічних знань в адміністративному процесі допоки залишається досить скромною.

В адміністративному законодавстві відсутнє чітке визначення обставин, за яких має бути призначена судова експертиза. Процесуальною підставою для її проведення виступає лише можлива ухвала суду із цього приводу.

Здійснений нами аналіз адміністративних справ засвідчує, що часто ухвали про призначення судової експертизи не містять низки важливих положень, зокрема:

- 1) чітко сформульованих питань, на які експерту слід надати відповіді;
- 2) не враховуються сучасні можливості експертизи, наприклад, пропонується надати паперовий аналог документів, які зручніше та доцільніше вивчати в електронному вигляді, тощо.

Між тим вельми позитивним є сам факт того, що законодавець закріпив можливість залучення компетентними органами або посадовою особою у справах про адміністративні правопорушення осіб, що володіють спеціальними знаннями, для вирішення спеціальних питань. Цей нормативний механізм відкриває багато можливостей для підвищення ефективності даного напрямку юрисдикційного процесу.

Також зазначимо, що використання спеціальних психологічних знань в адміністративному процесі надає можливість охопити та вплинути на вдосконалення в широкій сфері діяльності, пов'язаній із різноманітними сферами управлінського, виконавчо-розпорядчого, індивідуального характеру. Це особливо значуще на сучасному етапі розвитку України, зокрема, у зв'язку із:

- 1) зростанням складності процесуального провадження і його значення для реалізації законодавчих приписів у справі забезпечення порядку управління, громадського порядку, безпеки;
- 2) підвищенням відповідальності за прийняті компетентними органами і посадовими особами рішення;
- 3) нагальною потребою залучення в процес розгляду адміністративних правопорушень осіб, які володіють глибокими професійними, в тому числі психологічними знаннями.

Використання спеціальних психологічних знань в адміністративному процесі може стати необхідним у сфері нормотворчої діяльності, пов'язаної з питаннями державного управління, а також і в інших сферах, де невід'ємною складовою частиною є пропозиції, заяви, скарги

щодо: міжособистісних відносин; відносин громадянина і організації; інших питань психологічного характеру.

Ми погоджуємося з дослідниками [1; 2 та ін.], які наголошують, що в адміністративному процесі компетентні органи й посадові особи мають приділити більше уваги використанню спеціальних психологічних знань. Зокрема, йдеться про визначення форм і засобів впливу на окремих громадян з урахуванням їх психологічних і соціально-психологічних характеристик. Наприклад, використання спеціальних психологічних знань може бути корисним в адміністративних справах трудового, земельного та фінансового гатунку. Експерт-психолог в таких провадженнях може надати допомогу уповноваженому органу або посадовій особі у визначенні та розкритті змісту суб'єктивних аспектів спірних правовідносини.

Вивчення матеріалів про адміністративні правопорушення дозволяє нам стверджувати, що для використання спеціальних психологічних знань в адміністративному процесі сьогодні суттєвих обмежень немає, особливо у випадках, коли мова йде про судову експертизу. До такої експертизи звертаються переважно в таких випадках [3, с. 316]:

- 1) виникнення в уповноваженої посадової особи або органу сумнівів у відповідності психічного розвитку людини своєму віку;
- 2) для вирішення питання, чи розуміє суб'єкт правопорушення соціальну та моральну сутність своїх дій;
- 3) за наявності інформації про перенесені або наявні тимчасові або хронічні тяжкі соматичні або психічні захворювання процесуальної особи;
- 4) за наявності в особи поведінкових ознак, які свідчать про особливу невірноваженість, підвищену емоційність, агресивність, неадекватність сприйняття дійсності тощо.

Спробуємо визначити, чим саме розгляд справ про адміністративні правопорушення відрізняється від розгляду інших караних деліктів, наприклад, порівняно з кримінальним процесом.

Відповідно до ч. 1 ст. 11 КК України злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Ст. 9 КУпАП вказує, що адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. Адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені цим Кодексом, настає, якщо такі порушення за своїм характером не тягнуть за собою, відповідно до закону, кримінальної відповідальності.

Отже, визначення адміністративного правопорушення схоже з визначенням кримінального правопорушення. Істотна відмінність цих понять – рівень суспільної небезпеки. Також серед осіб, які беруть участь у справах про адміністративне правопорушення, так само як і в кримінальному процесі:

- 1) виокремлюються потерпілий, законний представник, адвокат-захисник, свідки, експерти, перекладач;
- 2) беруть участь інші задіяні особи, досліджуються докази, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність.

Окрім рівня небезпеки, відмінність полягає в тому, що в КУпАП немає прямої вказівки на необхідність дослідження особистості правопорушника, на відміну від кримінального процесу. Проте, на нашу думку, аналіз змісту адміністративного законодавства, статей про адміністративні правопорушення та адміністративну відповідальність не виключає можливості його проведення.

Відповідно, для винесення максимально об'єктивного та виваженого рішення, використання спеціальних психологічних знань в адміністративному процесі може мати місце в тих самих випадках, що й у кримінальних справах: дослідження особистості правопорушника, свідка і потерпілого, їх здатності адекватно сприймати та відтворювати події тощо.

Істотною відмінністю провадження у справах про адміністративні правопорушення від інших галузей судочинства є широке коло органів, які розглядають дані справи. Тому, на наш погляд, перспективним є введення посади фахівця-психолога до складу всіх колегіальних органів, що мають відношення до адміністративного процесу. Наприклад, в якості члена адміністративної комісії експерт-психолог може, на підставі своїх знань, робити висновки та вносити відповідні пропозиції.

Традиційно найчастіше експерта-психолога залучають у випадках вчинення правопорушень неповнолітніми. На нашу думку, пріоритет тут має належати профілактиці, тобто усуненню причин і умов вчинення таких правопорушень. Залучення психологічних знань дозволяє більш

адекватно і коректно визначати, які факти та обставини навколишньої дійсності найбільше вплинули на формування девіантної поведінки дитини. Участь психолога, відповідно, впливатиме на ефективність роботи соціальних служб із роботи з неповнолітніми, відповідних державних органів і громадських організацій. Спільна праця цих інституцій щодо протидії правопорушенням у цілому та неповнолітніх зокрема має потенціал більшого впливу на батьків (опікунів) щодо екологічного виховання дітей [4, с. 207].

На жаль, на сьогодні значна кількість батьків асоціальних неповнолітніх скоріше перешкоджають виконанню адміністративних приписів, ніж сприяють їх виконанню, тобто допомагають дітям уникати відповідальності, чим створюють сприятливі умови для вчинення нових правопорушень. Частина батьків (опікунів) самі підбурюють або залучають неповнолітніх до антисуспільних вчинків (наприклад, жебрацтво чи проституція).

У межах адміністративного впливу законодавець передбачає можливість проведення психолого-педагогічної експертизи для [5, с. 93]:

- 1) виявлення педагогічної занедбаності, що позначилася на вчиненні правопорушення;
- 2) визначення шляхів ресоціалізації особистості;
- 3) окреслення способів індивідуального впливу на правопорушника з метою його виправлення.

Інший значний пласт, де можуть використовуватися спеціальні психологічні знання в адміністративному процесі, – це, на нашу думку, транспортні правопорушення. Узагальнення наукових джерел та адміністративних справ дозволяє стверджувати, що за їх допомогою можливо:

- 1) виявити наявність свідомого наміру чи домінування ситуативних чинників, вплив яких виявився надто інтенсивним стосовно психологічних особливостей учасників події;
- 2) здійснити диференціацію виду правопорушення;
- 3) встановити причини і умови окремого правопорушення або групи правопорушень залежно від територіальної локації;
- 4) визначити засоби оптимального адміністративного впливу на винну особу;
- 5) окреслити шляхи загальної та індивідуальної профілактики правопорушень;
- 6) запропонувати механізми психічного відновлення діяльності людини щодо управління механізмами, апаратами, транспортними засобами.

Отже, використання психологічних знань сприяє підвищенню ефективності превенції адміністративних правопорушень, причому такі знання можуть бути успішно застосовані навіть у формі простої бесіди.

Як вказують науковці [6, с. 61 та ін.], необхідність у використанні спеціальних психологічних знань в адміністративному процесі може виникнути як у процесуальній, так і в непроцесуальній (управлінській) сферах діяльності. Відмінність функцій спеціаліста від експерта в адміністративному процесі полягає, на наш погляд, в тому, що він сам не виявляє доказів, а лише сприяє виявленню, закріпленню та вилученню фактичних даних, які мають значення для справи.

Проведений нами аналіз адміністративних справ показав, що, на відміну від ситуацій взаємодії психолога зі слідчими/суддями в інших сферах юрисдикції, в адміністративному процесі взаємодія відбувається менш проблемно. Нам видається, що такий стан речей пояснюється більшою готовністю адміністративістів визнати власну некомпетентність у психологічних питаннях, ніж це має місце в кримінальному або цивільному процесі. Ймовірно, подібна ситуація складається через віддаленість адміністративного процесу від того, що називається «життєвою мудрістю»: суб'єкти кримінального процесу часто вважають, що можуть самостійно виявляти та трактувати психологічні явища; адміністративістам зручніше спиратися на результати роботи експертів-психологів. Хоча, як і в інших сферах юрисдикції, останні не мають процесуальної самостійності.

Ми поділяємо думку М. В. Костицького [7, с. 24], що до компетенції психологічної експертизи у справах про адміністративні правопорушення належить:

- 1) встановлення стану фізіологічного афекту чи іншого особливого стану суб'єкта в момент вчинення адміністративного delictu;
- 2) визначення психологічної можливості свідка і потерпілого правильно сприймати обставини вчиненого правопорушення і відтворювати їх на вимогу посадової особи чи компетентного органу;
- 3) встановлення інтелектуального розвитку неповнолітнього, відповідності його досягнутому віку; встановлення педагогічної занедбаності, психологічного і психофізичного інфантилізму; визначення структури і змісту відносин між батьками, вчителями, ровесниками, з одного боку, і неповнолітніми правопорушниками – з іншого;

4) виявлення особистісних якостей правопорушника, що вплинули на вчинення правопорушення;

5) встановлення психологічних особливостей і психічного стану водія транспортного засобу під час порушення ним встановлених правил, а також того, як ці якості вплинули на вчинене правопорушення.

Отже, роль експертиз у розслідуванні адміністративних правопорушень досить значна. Тому маємо підстави вважати, що проведення СПЕ в адміністративному процесі є одним із найбільш складних видів використання спеціальних психологічних знань у процесуальній діяльності. При цьому висновок і показання експерта допускаються адміністративно-процесуальним законодавством в якості доказів в адміністративних справах.

Зазначимо, що залучення фахівців зі сторонніх експертних організацій для проведення СПЕ в адміністративній справі, як правило, пов'язане з певними витратами. Дані витрати вважаються процесуальними і відшкодовуються за рахунок коштів державного бюджету або коштів учасників адміністративного судочинства.

Розглянуті форми і види використання спеціальних психологічних знань в адміністративному процесі не носять обов'язкового характеру. Основним критерієм під час вибору тієї чи іншої організаційної форми є чітке уявлення їх сутності та можливостей. Незнання і нерозуміння співробітниками контролюючих і правоохоронних органів цієї обставини, на нашу думку, може привести до:

- 1) відмови від використання спеціальних знань, коли в них є потреба;
- 2) формального застосування спеціальних психологічних знань, що компрометує як психологічну практику, так і юрисдикційний процес.

Узагальнення наукових джерел дозволяє стверджувати, що використання спеціальних психологічних знань здатне суттєво впливати на ефективність адміністративного процесу, зокрема, для встановлення: 1) фізіологічного афекту або іншого особливого емоційного стану суб'єкта в момент вчинення адміністративного делікту – з метою визначення психологічної можливості свідка і потерпілого адекватно сприймати обставини вчиненого правопорушення і відтворювати їх; 2) психологічних особливостей та психічного стану особи під час порушення нею встановлених правил, а також того, як ці її якості вплинули на вчинення правопорушення – з метою визначення рівня інтелектуального розвитку особи, його відповідності віковим та іншим критеріям; 3) структури та змісту взаємовідносин між особою та її соціальним оточенням – метою визначення освітньої або соціальної занедбаності, психологічного та психофізичного інфантилізму особи.

Цей перелік, не будучи вичерпним, відповідає стану законодавства про адміністративні правопорушення. Так, згідно з «Інструкцією з автоматизованого обліку адміністративних правопорушень» (Документ з1059-16, прийняття від 04.07.2016 р.) серед загальних правил накладення адміністративного стягнення передбачено врахування особливостей особистості правопорушника. Таку характеристику особистості може надати експерт-психолог.

У п 3 ст. 34 КУпАП в якості обставини, що пом'якшує відповідальність, вказується на вчинення правопорушення в стані сильного душевного хвилювання. Відповідно, в психологічному контексті це означає встановлення наявності/відсутності фізіологічного афекту чи інших інтенсивних психічних станів і передбачає використання спеціальних психологічних знань.

У зв'язку зі зростанням значення показань свідків і потерпілих в адміністративному процесі, на наш погляд, важливим завданням стає визначення достовірності цих показань, їх відповідності фактичним обставинам справи. Знов-таки, стикаємося зі значущістю використання спеціальних психологічних знань в адміністративному процесі. Бо встановлення достовірності є завданням повноважної посадової особи чи органу, а встановлення можливості особистості, в силу її індивідуальних психічних особливостей, адекватно сприймати події, факти, обставини та відтворювати їх – прерогативою психолога.

Насамкінець наголосимо, що діяльність осіб, які володіють спеціальними знаннями та сприяють отриманню нових доказів, нерідко відіграє ключову роль у процесі доказування в адміністративних справах. Тому на фахівців, які сприяють адміністративному судочинству, може чинитися протиправний вплив із боку винних осіб, їх оточення або певних зацікавлених структур.

Особливо це стосується ситуацій, де адміністративно-правові делікти є лише опосередкованим відображенням злочинної діяльності, наприклад, вчинення адміністративного правопорушення учасником організованої злочинної групи. У цих випадках нібито банальні та звичні варіанти саботування адміністративного процесу можуть мати ще й суто кримінальне підгрунття.

Враховуючи можливість протиправного впливу на учасників адміністративного судочинства та з метою захисту від зловживань, експерту-психологу слід приділяти особливу увагу ситуаціям, коли має місце:

- 1) зневажка та сумнівна за аргументацією відмова від проведення психологічної (та й будь-якої іншої) експертизи;
- 2) посилання на некваліфікованість спеціалістів;
- 3) наявність вербальних та невербальних ознак нещирості в комунікативній взаємодії та ін.

Висновки. На забезпечення захисту осіб, які володіють спеціальними знаннями, спрямований Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 08.10.2016 р. № 3782-ХІІ. Проте в ньому йдеться лише про кримінальне судочинство, що унеможливило його застосування в межах інших юрисдикційних процесів. Тому нам видається за необхідне нормативно розширити межі надання захисту – на нього повинні мати право учасники будь-якого різновиду юрисдикційного процесу, якщо в цьому є об'єктивна необхідність (погрози, переслідування, залякування тощо). Відповідно, вважаємо актуальним Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» переформатувати на «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у судочинстві». При цьому разом із виключенням конкретизації, якого саме судочинства, доцільно внести уточнення до всіх положень даного закону. Цим законодавець продемонструє прагнення держави захистити кожного учасника юрисдикційного процесу, що сприятиме підвищенню ефективності судочинства в цілому – люди більш охоче будуть взаємодіяти з правоохоронними органами, відчувачи піклування про них. Такі законодавчі ініціативи мають потенціал до імплементації в національне законодавство досвіду та здобутків країн Європейського Союзу (Фінляндії, Латвії, Естонії) щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у судочинстві; приведення чинної системи забезпечення безпеки у відповідність до реалій сьогодення; оптимізації використання коштів державного бюджету, призначених для даної мети.

Список використаних джерел:

1. Кученко С.І. Процесуальні норми в адміністративному праві України: монографія. Київ: Талком, 2018. 145 с.
2. Луцький М.І. Судово-психологічна експертиза в адміністративному деліктному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 19.00.06 / Нац. акад. внутр. справ. К., 2010. 211 с.
3. Шпенюв Д.Ю. Служба суддів в Україні: адміністративно-правові засади: монографія. Харків: Панов, 2015. 501 с.
4. Москаленко В.В. Психологія соціального впливу: навч. посібник для студ. вищих навч. закл. К.: Центр учбової літератури, 2007. 448 с.
5. Нагаев В.В. Основы судебного-психологической экспертизы: учеб. М. Юнити-Дана, 2000. 333 с.
6. Коломоєць Т.О., Іванов А.В. Експерт у провадженні у справах про адміністративні правопорушення. К.: Істина, 2009. 184 с.
7. Костицкий М.В. Психологические методы в борьбе с правонарушениями. Киев: Вища шк., 1981. 52 с.

ДО ПИТАННЯ ПРО ДЕЯКІ ВИЯВИ ТЕРОРИЗМУ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ (РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АСПЕКТ)

У статті в ретроспективному, історико-правовому ракурсі репрезентовано тенденції еволюції поняття «тероризм», охарактеризовано деякі його вияви, що мали місце як на теренах України, так і у світовому масштабі в минулі історичні періоди.

Ключові слова: *анархізм, держава, залякування, заручники, насильство, напад, політичний режим, тероризм, вбивства, смертники.*

В статті в ретроспективному, історико-правовому ракурсі представлені тенденції еволюції поняття «тероризм», охарактеризовані деякі його прояви, отмеченные как в Украине, так и во всем мире в прошлые исторические периоды.

Ключевые слова: *анархизм, государство, запугивание, заложники, насилие, нападение, политический режим, терроризм, убийства, смертники.*

In the article in the retrospective, from the historical and legal point of view the tendencies of the evolution of the concept “terrorism” are represented, some of its manifestations, which took place both on the territory of Ukraine and on the world scale in the past historical periods, are described.

Key words: *anarchism, state, intimidation, hostages, violence, assault, political regime, terrorism, murders, suicide bombers.*

Вступ. Протягом останніх ста років на національному та міжнародному рівні здійснюються спроби вироблення ефективного антитерористичного законодавства та відповідної політики в цьому напрямі.

Перша міжнародна конференція, під час якої вирішувалися питання боротьби з тероризмом, відбулася в Римі ще 1898 р. Але дотепер у світі немає уніфікованого правового блоку, присвяченого боротьбі з тероризмом. Майже всі ухвалені акти мають секторальний характер, регулюють окремі питання протидії терору [1, с. 4].

Тому стає очевидним, що всебічне розуміння сутності тероризму як складного багатоаспектного юридичного явища неможливе без аналізу еволюції наукової думки, яка його супроводжує. Маємо погодитися із В. Канциром стосовно того, що в сучасних умовах тероризм постійно трансформується, активно застосовує нові форми і методи протиправних дій. Сьогодні він представлений не лише бойовиками-одинаками, але й організованими співтовариствами з надзвичайно потужним оснащенням і великими економічними можливостями [2].

Така ситуація потребує наукового аналізу особливостей еволюції тероризму як соціально-правового явища, поглибленого вивчення динаміки його форм і методів, без чого неможлива його ліквідація. У цьому зв'язку варто погодитися з думкою К. Сердюк про те, що аналіз культурно-історичного родоvodu тероризму істотно розширює горизонт наукового пошуку, забезпечує перехід від суто філософської рефлексії до міждисциплінарного дослідження явища тероризму через вивчення типів терористичного руху, аналіз політичного підґрунтя терору та тероризму, психологічного та соціального аспектів проблеми висвітлення суспільно-політичної природи терористичної дії [3, с. 4].

Різноманітні питання, пов'язані з дослідженням історичних аспектів розвитку терористичного руху як в регіональному, так і у світовому масштабах, а також еволюції змісту та сутності поняття «тероризм» були предметом наукового аналізу багатьох вітчизняних та закордонних дослідників, зокрема: Д. Архієрейського, О. Бажана, Т. Бикової, А. Бліна, М. Бьорджесса, Є. Мен-